

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. СЕМАСІОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

УДК 811.112.2'373.7

Л. Гнатюк

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ І ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ АНТРОПОЦЕНТРИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА МАТЕРІАЛІ ОДНО- І РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВ (української, російської, польської, англійської)

У статті досліджено лінгвокультурні та функційно-прагматичні аспекти антропоцентричних фразеологізмів на матеріалі споріднених української, російської, польської та неспорідненої англійської мов. Здійснено спробу виокремити підгрупи антропоцентричних фразеологізмів з анімалістичним компонентом, зокрема проаналізувати подібності та відмінності відповідників таких фразеологічних одиниць із залученням фразеологічних варіантів на матеріалі одно- і різноструктурних мов, виявити національно-культурну специфіку фразеологізмів досліджуваних груп через зіставлення в різних лінгвокультурах.

Ключові слова: концепт, антропоцентричні фразеологізми, анімалістичний компонент, прагматична функція.

Гнатюк Любомира. Лингвокультурный и функционально-прагматический аспекты антропоцентрических фразеологизмов на материале одно- и разноструктурных языков (украинского, русского, польского, английского). В статье исследуются лингвокультурные и функционально-прагматические аспекты антропоцентрических фразеологизмов на материале родственных украинского, русского, польского и неродственного английского языков. Осуществлена попытка выделить подгруппы антропоцентрических фразеологизмов с анималистическим компонентом, в частности проанализировать сходства и отличия соответствий данных фразеологических единиц, а также фразеологических вариантов на материале одно- и разноструктурных языков, определить национально-культурную специфику фразеологизмов исследуемых групп, сопоставляя исследуемые группы в разных лингвокультурах.

Ключевые слова: концепт, антропоцентрические фразеологизмы, анималистический компонент, прагматическая функция.

Hnatiuk Lubomira. Linguistic, cultural, functional and pragmatic aspects of anthropocentric phraseological units both in related and non-related languages (Ukrainian, Russian, Polish, English). In the article cultural, functional and pragmatic peculiarities of anthropocentric phraseological units are investigated both in related Ukrainian, Russian, Polish and non-related (English) languages. The article attempts to distinguish the certain subgroups with the selected Ukrainian-Russian-Polish-English anthropocentric phraseological units, in particular with animalistic components. The investigated examples are grouped into several clusters, each reflecting the national and cultural identity in order to draw parallels as well contrasts between anthropocentric phraseological units in different language and cultural environments.

Keywords: concepts, anthropocentric phraseological units, animalistic component, pragmatic function.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки наукові дослідження відзначаються спрямованістю на вивчення ваємозв'язку мови й мислення,

свідомості, культури й соціуму. Одним із актуальних питань сучасної лінгвістики є питання відображення картини світу різними мовними засобами.

Фразеологізми відзеркалюють об'єктивну дійсність в уявленні певної культурної спільноти. Саме завдяки цьому вони важливі як джерело інформації про національно-культурні особливості окремо взятого лінгвокультурного простору.

У концептуальній картині світу знаходять своє відбиття результати людської діяльності, пізнавальних процесів, спрямованих на дослідження світу, знання та уявлення членів лінгвоспільноти про довколишній світ, про себе в цьому світі і про світ у собі. Ці знання й уявлення найповніше віддзеркалені у фразеологічному фонді окремо взятого лінгвокультурного простору, тому що кожна лексична одиниця, що бере участь у вербалізації концептів, зберігає та передає певні знання того чи того рівня, закріплює досвід інтроспекції десятків поколінь протягом тисячоліть. Саме фразеологічний пласт, зберігаючи національно-культурні особливості певного лінгвокультурного простору, розкриває характер етнічної спільноти, народу, нації, передає самотутній національно-культурний скарб із покоління в покоління.

Лінгвокультурний підхід до розуміння концепту передбачає наявність у його змісті двох частин: поняттєвої та культурно-фонові. Поняттєва частина концепту складає основу лексичного значення слова, проте культурне нашарування включає аксіологічну оцінку, асоціації, абстракції тощо. Культурний концепт відображає етнічну специфіку подання мовних знань, тобто вербалізує національний дух народу, дозволяючи виявляти особливості ментального світу того чи того етносу, пізнавати культуру народу на різних етапах її розвитку.

Культурні концепти антропоцентричні, оскільки вони як ментальні утворення зорієнтовані на духовність, суб'єктивність і внутрішній світ носія етнічної свідомості. Саме тому найповніше національні концепти виявляються в антропоцентричних фразеологізмах.

Оскільки подібні проблеми не були предметом особливої уваги науковців, актуальним є вивчення етноспецифіки фразеологічного фонду одної різноструктурних мов, що є також важливою умовою ефективної міжперсональної міжкультурної комунікації, тому що національно-культурні чинники окремо взятого мовленнєвого середовища істотно впливають не лише на елементи комунікативного коду, а й на процес комунікації з усіма його складниками: принципами, максимами, правилами спілкування, комунікативними стратегіями й тактиками. Усе це мотивує актуальність пропонованого дослідження, а його практичне застосування визначає можливість застосування його результатів у перекладацькій практиці та в низці вишівських курсів із проблем міжкультурної комунікації. Новою виступає характеристика різних виявів концептосфери у фразеологічному фонді одної і різноструктурних мов для виявлення подібностей і відмінностей у групі антропоцентричних фразеологізмів, правильна інтерпретація прагматичного значення яких, зокрема, визначає ефективність міжособистісної інтеракції в умовах міжкультурного спілкування.

Мета дослідження — розглянути функційно-прагматичний вияв антропоцентричних фразеологічних одиниць на фактичному матеріалі різних мов: української, російської, польської, англійської, умотивовує виконання таких конкретних завдань: виокремити підгрупи антропоцентричних фразеологізмів, проаналізувати подібності та відмінності відповідників таких фразеологічних одиниць із залученням фразеологічних варіантів на матеріалі одно- і різноструктурних мов, виявити національно-культурну специфіку фразеологізмів досліджуваних груп через зіставлення в різних лінгвокультурах.

У процес творення антропоцентричних фразеологізмів, які відображають позитивні якості характеру людини, задіяні такі макроконцепти, як інтелектуальні здібності, емоційно-експресивні аспекти, емпатія та позитивні риси людської натури загалом.

Риси характеру **розумний, здібний**: укр.: *голова на плечах* (1) *хтось дуже розумний, здібний*; 2) *чинити щось усвідомлено, попередньо обдумуючи*; рос.: *голова на плечах*; пор.: *с головой*; польське: *mieć głowę do czegoś*; англ.: *a bright chap (girl)*; *a person with a head on his shoulders*; *to use one's head (loaf) when doing sth*.

У першому значенні синонімами є ідіоми *зуби з їсти* (*проїсти*) *на чому* (мати великий досвід, велике знання в чомусь); у другому — *не ликом шитий*; *не в тім'я битий* (про людину, яка має знання, певні здібності, вміє поводитися належним чином).

Сюди ж належить і риса **здібність**, пор.: укр.: *золоті руки*; *майстер на всі руки* (1) *хтось дуже здібний, вмілий, із великим мистецтвом виконує свою роботу*; 2) *хтось здібний до виконання будь-якої роботи, вміло виконує будь-яку роботу*; рос.: *золотые руки*; *мастер на все руки*; польське: *złota rączka*; *człowiek orkiestra* (про всебічні інтелектуальні здібності); англ.: *sb is good hand at any job*; *sb can do anything with his hands*.

У всіх аналізованих лінгвокультурах вищезгадані фразеологізми частіше описують позитивні якості мужчин у зв'язку з ручною фізичною роботою. Зазвичай у контексті перераховуються відповідні види діяльності. Винятком є польський фразеологізм *człowiek orkiestra*, який натякає на інтелектуальні, а не фізичні якості людської натури. Також не слід сплутувати англійський відповідник *Jack of all trades*, що вирізняється іншим прагматичним значенням *характеризує людину, яка за все береться, але нічого не вміє зробити як слід*.

Одна з актуалізованих рис характеру — **досвідченість**, пор.: укр.: *старий* (*стріляний*) *горобець*; *стріляний птах*; *стріляна птиця* (1) *про того, хто має великий досвід, кого важко обдурити*; 2) *людина досвідчена, яка багато чого бачила, зазнала*; рос.: *воробей стреляный* (*старый*) *воробей*; *видал виды, тертый калач, пройти огонь и воду*; *пройти сквозь огонь и воду и медные трубы*; польське: *stary wyjadacz*; англ.: *a wise old bird/ an old hand*

У другому значенні синонімом є висловлення *пройти* (*крізь*) *вогонь і воду* (*Крим і Рим, крізь сито і решето*) *і мідні труби* (багато всього пережити, зазнати; мати складне і небездоганне минуле; пор.: рос.: *пройти* (*сквозь*) *огонь и воду и медные трубы* (покиувати во многих і различных трудных ситуациях, о человеке, который закален жизненным опытом; о человеке

с небезупречным прошлым); польське: *przejsć przez młyn*; англ.: *to go (have been, pass) through the mill* (to have been in many and various difficult situations).

У першому значенні існує ще й такий синонім *око набите* (про людину досвідчену, обізнану, з великим життєвим досвідом, яка відразу правильно оцінює ситуацію).

У парадигмі **працьовитість** слід виокремити цілу низку фразеологізмів на позначення працелюбності, сумлінності тощо, як-от: укр.: *до сьомого поту; сім потів зійшло; умиватися потом; у поті чола; не покладаючи рук* — 1) працювати довго і сумлінно; 2) працювати до знемоги, витрачаючи багато сили і енергії; рос.: *до седьмого пота; не покладая рук; умываться потом*; польське: *do siódmego potu; w pocie czoła*; англ.: *to sweat blood; to sweat one's guts out; to work day and night (from morning till night)*.

Фактичний матеріал засвідчує семантичну відповідність фразеологічних номінацій з компонентом *nim* у прагматичному значенні **працьовитість** в усіх аналізованих лінгвокультурах, зокрема в англійській мові для підсилення *знемоги* з'являється компонент *кров (blood)*.

Інший український фразеологізм у парадигмі «працьовитість» — *рання пташка (ранній птах)* відзеркалює прагматичне значення «людина, що рано встає, рано починає працювати». Особливо чітко відчутне це прагматичне значення у фразеологізмі, в якому поєднано працьовитість із ледарством, як-от: *рання пташка носик чистить, а пізня очі продирає; рання пташка пшеничку клює, а пізня очки дере*. У цьому контексті виявлено прагматичне значення *роботяща людина вже напрацюється до того часу, коли ледар тільки просинається*.

У групі антропоцентричних фразеологізмів із номінацією *птах* особливо виразними є ідіоми з компонентом *голуб*, як-от: укр.: *голубка сива; голуб миру; маленький як голубенятко; наївний як голуб; покірний як голуб*; рос.: *голубь мира; голубиная кротость; наивен как голубь*; польське: *gołąbek pokoju; czuła gołębica; malutki jak gołąbek*; англ.: *the dove of peace; as harmless as a dove; as innocent as a dove; pigeon-livered; to pluck as a pigeon; to fleece a pigeon*.

Наведені фразеологізми виявляють більшою мірою подібне значення, спільне для аналізованих лінгвокультур, як-от: **чулий, добрий, делікатний, мирний**. Водночас наявні й деякі суттєві відмінності в метафоризації номінацій у межах заданої фразеологічної парадигми. Пор.: укр.: *покірна овечка; невинна овечка; лагідна як котеня; мухи не скривдить*; рос.: *ласковый как теленок, ласковая как кошка; мухи не обидит*; польське: *potulny jak baranek; niewinny jak baranek; czuła kotka; przytulny jak pluszowy miś; nawet muchy nie skrzywdzi*; англ.: *pigeon-livered; cuddy as a bear; pussy cat; gentle as a lamb; he cannot say boo to a goose; sb would not hurt (harm) a fly*.

В українській, польській та англійській лінгвокультурах у формуванні значення *покірний, лагідний, невинний* підставою метафоризації є *овечка*. У російському лінгвокультурному просторі в цій функції іноді виступає *теленочок*, тому що споконвіку саме корова, а не вівця в російському середовищі вважалася символом доброти (у Давній Русі корову пестливо називали *ма-тушкой-кормилицей*), на відміну, наприклад, від поширеної в Англії годівлі

овець, яка, своєю чергою, у британському просторі приносила великі прибутки. Цікавим є, зокрема, порівняння чулої, лагідної людини з кішкою, яке трапляється в усіх аналізованих лінгвокультурах. Щодо англійського *russy cat* існує припущення, що *russ* є еквівалентом російського *кис-кис* і українського *киць-киць*, висловлення, яке вживається для привернення уваги кішок [6: 122].

У всіх аналізованих лінгвокультурах у значенні **добрий, миролюбивий, доброзичливий, тихий** тощо вживається фразеологізм із компонентом *муха*, що характеризується подібною семантикою. Пор.: укр.: *мухи не скривдять*; рос.: *мухи не обидут*; польське: *muchy nie skrzywdzi*; англ.: *sb would not hurt (harm) a fly*.

На особливу увагу заслуговує метафоризація лексеми *голуб*. Зокрема в англійській мові вживається у двох формах *dove* і *pigeon*. Фразеологізм *pigeon-livered* у значенні *маленький як голуб, делікатний як голуб* семантично асоційований із крихітною грудною кліткою голуба. Фразеологічні номінації *to pluck as a pigeon*; *to fleece a pigeon* з прагматичним значенням *обдурити наївного співвіднесені* з негативними рисами людської натури. Водночас лексема *dove* завжди має позитивне значення, починаючи ще з біблійних подій. Лексема *dove* трапляється в біблійному оповіданні про Потоп. Саме голуб (англ. *dove*) приносить радісну вістку родині Ноя про те, що вода зійшла. Від того часу лексема *dove* як в англійській мові, так і в інших лінгвокультурах вважається символом добра, миру, чистоти тощо, що знайшло свій відбиток у низці антропоцентричних фразеологізмів.

Фразеологічний фонд досліджуваних лінгвокультур багатий на ідіоми, які підкреслюють негативні риси людської натури. У цій парадигмі виявлено чимало стійких висловлень із зоономічним компонентом. Прослідкуймо заявлені фразеологізми для виявлення спільного й відмінного в метафоризації, мотивації, значенні в різних мовленнєвих просторах. Пор.: укр.: *вовк в овечій шкурі*; *скільки (як) вовка не годуй, а він (усе) в ліс дивиться*; *вовча натура в ліс тягне*; *свиня в золотому нашийнику — все ж свиня*; рос.: *как волка не корми, он все в лес глядит*; *черного кобеля не отмоешь до бела*; *свинья в золотом ошейнике — все ж свинья*; польське: *wilk w owczej skórce*; *natura ciągnie wilka do lasu*; *czarnej kobyły nie domyjesz do białego*; *świnia w złotym naszyjniku zawsze pozostanie świnia*; англ.: *the dog returns to its vomit*; *leopard never changes its spots*; *you cannot make a silk purse out of a sow's ear*.

Наведені фразеологізми з зоонімічним компонентом вирізняє передовсім спільна для всіх досліджуваних мов інваріантна конотація: особливість людської натури полягає в тому, що погані звички, як би не прагнули їх змінити, рано чи пізно себе виявляють. Фактичний матеріал парадигми загальні погані риси характеру людини засвідчує семантичну подібність аналізованих номінацій, як-от: *як вовка не годуй, його все одно тягне до лісу* — характер поганої людини не змінюється незалежно від обставин; *вовк в овечій шкурі* — про лицеміра, який під маскою доброзичливості приховує свої справжні наміри; *вовком дивитися* (пор.: рос. *волком смотреть*; польське: *patrzeć się wilkiem*) — мати похмурий, неприязний, ворожий погляд тощо.

Щодо лінгвальних засобів їхнього вираження помітні деякі відмінності. Якщо у фразеологічному фонді слов'янських мов зоономічна лексика, яка бере участь у творенні ідіом, подібна (*вовк, пес, свиня*), то в англійськокомовному просторі відзначається компонент *leopard*. Крім того, фразеологізми слов'янських мов суттєво відрізняються від західногерманських, зокрема англійської у синтаксичному плані. З одного боку, пасивний стан у структурі слов'янських фразеологізмів, наприклад, *вовча натура в ліс тягне; скільки (як) вовка не годуй, а він (все) у ліс дивиться* (пор.: *как волка не корми, он все в лес глядит; черного кобеля не отмоешь до бела; natura ciągnie wilka do lasu; czarnej kobyły nie domyjesz do białego*), підкреслює, що саме зовнішні обставини більшою мірою впливають на характер людини, і тому не сама людина відповідає за свій характер, а зовнішні умови. З іншого боку, англійські фразеологізми вирізняються більш автономним значенням: сама людина є виконавцем дії, звідси прагматичний зміст ідіом на зразок *the dog returns to its vomit; leopard never changes its spots; you cannot make a silk purse out of a sow's ear*, — власні дії людини спрямовані на формування поганих рис характеру.

У семантичному плані досліджувані лінгвокультурні простори виявляють чимало подібностей, що й засвідчує відповідний фактичний матеріал:

укр.: *як звір у клітці; як зграя вовків; як загнаний звір; як злий (скажений) пес; як собака на прив'язі; зірвався як з прив'язі;*

рос.: *как зверь в клетке; как загнанный зверь; злой как собака; как собака на цепи; как с цепи сорвался; стая волков;*

польське: *jak zwierze w klatce; zły (wściekły) jak pies; dzika bestia; jak pies na łańcuchu; zgraja wilków;*

англ.: *like an animal; behave like animals; cross as a bear with a sore head; pack of wolves.*

Метафоризація аналізованої підгрупи виражена компонентом *агресивний звір (собака, вовк, ведмідь)*. Вартою уваги є також загальна номінація *звір у клітці, на прив'язі*, виокремлена у слов'янських мовах, яка пов'язує агресивну поведінку людини з втратою свободи, незалежності.

Зоономічний компонент характерний також для підгрупи антропоцентричних фразеологізмів, яка репрезентує негативні міжперсональні відносини, пор.:

укр.: *як пес з котом (бути з кимсь у постійній ворожнечі, у частих сварках); на ножках; метати бісер (перла) перед свиньми* (говорити щось людям, які не можуть зрозуміти того, що їм кажуть); *лізти як свиня до корита* (про влізлу людину); *надоїдливий як муха; причепитися як реп'ях до штанів; прожжужати всі вуха* (надоїдати неперервними розмовами про одне і те ж саме);

рос.: *как кошка с собакой* (пор.: *на ножках, не в ладах*); *прожжужать все уши; надоедливый как муха;*

польське: *jak pies z kotem; drzeć z kimś koty; rzucać perły przed wieprze; pchać się jak świnia do koryta; natrętny jak mucha; przyczepić się jak rzep do psiego ogona;*

англ.: *to fight like cat and dog; to be at daggers drawn with sb; to make a song about sb/ smth (to tire sb by speaking continually about one and the same thing or person); to have a love-hate relationship; dog-eat-dog.*

Вартими особливої уваги слід виокремити англійські ідіоми на кшталт *to have a love-hate relationship*; *dog-eat-dog*, які відзначаються комунікативною лакунарністю у східнослов'янських українській і російській мовах. В англійській мові *to have a love-hate relationship* характеризує негативні міжперсональні відносини в подружньому житті. Висловлення *dog-eat-dog* із прагматичним значенням *безжалісна конкуренція* має відповідник у польській мові на зразок *wyścig szczurów*.

Проаналізований фактичний матеріал засвідчує проміжний характер польської лінгвокультури між східнослов'янськими українською і російською та західногерманською англійською мовами. Подібності більшою мірою виявлені в семантичному пласті фразеологічної лексики. Однак помітні значні відмінності у структурному синтаксичному плані.

Перспективним щодо подальшого зіставлення антропоцентричних фразеологізмів є розширення обсягу дослідження на матеріалі великої групи фразеологізмів із позитивними конотаціями людського характеру, зокрема з експресивно-емоційними, а також з елементами емпатії.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Англо-український** фразеологічний словник [Текст] / уклад. К. Баранцев. — К. : Радянська школа, 1969. — 1052 с.
2. **Гнатюк Л.** Лінгвокультурний аспект комунікативних максим в українському, англо-американському та польському мовленнєвих середовищах [Текст] / Л. Гнатюк // Актуальні проблеми іноземної філології : лінгвістика та літературознавство : Міжвузівський збірник наукових статей. — Бердянськ : Видавництво БДПУ, 2012. — Випуск 7. — Частина 2. — С. 68–75.
3. **Гумбольдт В.** О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества [Текст] / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. — М. : Прогресс, 1984. — С. 37–296.
4. **Загнітко А. П.** Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова [Текст] : 100 000: від Адо Я / А. П. Загнітко, І. А. Шукіна. — Донецьк : БАО, 2008. — 704 с.
5. **Краткий** русско-английский фразеологический словарь [Текст] / ред. В. Гуревич, Ж. Дозорец, Р. Пегг. — М. : Рус.яз., 1988. — 544 с.
6. **Тер-Минасова С. Г.** Язык и межкультурная коммуникация [Текст] / С. Г. Тер-Минасова. — Тула, 2000. — 296 с.
7. **Hnatiuk L.** Peculiarities of Negation in Phraseological Units (on the material of English, Ukrainian and Russian languages) [Text] / Lubomira Hnatiuk // Научный журнал «Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского». Серия «Филология. Социальные коммуникации». — Том 22(61). — N 4 (1). — Симферополь : Таврический национальный университет, 2009. — С. 229–234.
8. **Słownik** współczesny angielsko-polski, polsko-angielski [Text] / Drugie wydanie / Ed. Michael Mayor. — Essex : Pearson Education Limited, 2011. — 1126 p.
9. **Wielki** słownik frazeologiczny języka polskiego [Text] / pod red. P. Muldniera-Nieckowskiego. — Wrocław: Świat książki, 2001. — 560 s.
10. **Wysoczański W.** Implikowanie znaczeń przeciwnych i sprzecznych w porównaniach frazeologicznych [Text] / Włodzimierz Wysoczański // Rozpraw Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. — Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 2010. — T. XXXVII. — S. 157–164.